

OSOBNÍ POVAHA PRÁV A POVINNOSTÍ VZNIKAJÍCÍCH PORUŠENÍM PRÁVA NA OCHRANU OSOBNOSTI VS. PRÁVO NA ŽIVOT

MARIÁN ROZBORA

Masarykova univerzita, Právnická fakulta Brno, katedra občanského práva

Abstract in original language

Právo na ochranu osobnosti je pojmově spjata s individualitou osobnosti. Právní praxe proto dovozuje, že i práva povinnosti vznikající porušením tohoto práva jsou spjata s těmito osobami a smrtí (zánikem) dotčené osoby, či „aktéra“ porušení osobnostního práva zanikají. K zániku dochází jak v rovině práva hmotného (§ 579 ObčZ), tak v rovině procesního, když nelze připustit procesní nástupnictví (§107 OSŘ). Takovýto výklad ovšem vede k zjevným nespravedlnostem, a to přinejmenším v situacích, kdy zásah do práva na ochranu osobnosti spočívá právě v usmrcení osoby, nebo ublížení na zdraví s následkem smrti. Proto se autor snaží řešit tuto otázku přímo v kontextu práva na život, a to především zohledněním judikatury ESLP. V kontextu českého národního práva pak poukazem na další výkladové alternativy.

Key words in original language

Ochrana osobnosti; právo na život.

Abstract

The right of protection of personality is conceptually linked to the individuality of personality. Legal practice, therefore, concludes that the rights and obligations arising from violations of these rights are bound up with these people and death (extinction) of the person concerned, or "player" violation of personal rights expire. The author seeks to address this question directly in the context of the right to life, especially taking into account the ECHR case law.

Key words

Protection of personality; right to life.

I. Úvod

I.I Předmět práce

Právo na ochranu osobnosti je pojmově spjata s individualitou osobnosti. Právní praxe proto dovozuje, že i práva a povinnosti vznikající porušením tohoto práva jsou spjata s těmito osobami a smrtí (zánikem) dotčené osoby, či „aktéra“ porušení osobnostního práva zanikají. K zániku dochází jak v rovině práva hmotného, tak v rovině procesního (nelze připustit procesní nástupnictví). Takovýto výklad ovšem vede k zjevným nespravedlnostem, a

to přinejmenším v situacích, kdy zásah do práva na ochranu osobnosti spočívá právě v usmrcení osoby, nebo ublížení na zdraví s následkem smrti.

I.II Metodologie

Tato práce nepředstavuje ambiciózní snahu vyřešení otázky, ale jen zamyšlení nad možnými podněty. Proto i obsahově jde pouze o nastínění možného řešení, a nikoli o vyčerpávající výčet alternativ možných řešení, či vyčerpávající zdůvodnění některého z názorů.

Tento záměr autora rovněž definuje i metodologický přístup, kdy je nejdřív stručně nastíněna současná soudní praxe a následně upozorněno na několik případů odlišného přístupu. Metodologicky se tedy jedná o přístup více-méně empirický.

II. Česká národní judikatura

Výstižnou charakteristiku názorové linie současné soudní praxe vyjadřuje mj. rozsudek Nejvyššího soud, sp. zn. 30 Cdo 1051/2005, když uvádí: „*Při určení subjektu, na nějž dopadají sankce podle § 13 o.z., se zákonná konstrukce tohoto ustanovení vymezuje vztahem vzniklým v důsledku neoprávněného zásahu do práva na ochranu osobnosti fyzické osoby, mezi touto osobou a osobou, které se zásah přičítá. To odůvodňuje dělení subjektů všeobecného osobnostního práva na subjekty oprávněné (t.j. nositele všeobecného osobnostního práva, kterými mohou být pouze fyzické osoby) a na subjekty povinné z taktó vzniklého vztahu (kterými mohou být jak fyzické, tak i právnické osoby)... Z konstrukce zmíněného ustanovení je třeba dovodit při neoprávněném dotčení osobnostních práv fyzické osoby bezprostřední vazbu mezi oprávněnou osobou na jedné straně a povinnou osobou na straně druhé. Jde tak o právo osobní, jehož jedním z atributů je, že ve smyslu ustanovení § 579 o.z. zaniká smrtí oprávněného nebo smrtí povinného (zde jako osoby, která má povinnost poskytnout příslušné zadostiučinění oprávněné osobě).*“

Při takovémto pojmání hmotně-právních otázek pak dochází k zániku odpovědnostního právního vztahu zánikem jeho subjektů. To jednak na straně osoby oprávněné (tj. poškozeného), ale též rovněž na straně povinné (tj. škůdce), jak např. plyne z rozsudku Nejvyššího soudu sp. zn. 30 Cdo 1051/2005: „*To pak bylo nepochybně určující i při posouzení uplatněného nároku. V řízení nebylo zpochybňováno a ani zpochybněno, že zásah do osobnostních práv žalobců je spojován s úmrtím syna prvních dvou žalobců (resp. bratra třetího žalobce) při dopravní nehodě, kterou zavinil M. P., který na následky nehody též zemřel. Žalovaná však byla jako pojišťovna pouze účastníkem pojistného vztahu z odpovědnosti pojištění vozidla uzavřeného mezi ní a uvedeným M. P. Je nepochybné, že žalovaná sama nikterak nezasáhla do osobnostních práv žalobců (což žaloba ostatně ani netvrdí)... Jestliže tedy v souzeném případě osoba, u níž okolnosti odůvodňují posuzovat ji jako potencionálně povinnou osobu za tvrzený*

zásah do osobnostních práv žalobců, zemřela, zanikla tím s přihlédnutím k vyloženému ve smyslu ustanovení § 579 odst. 1 o.z. její případná povinnost vyvozovaná z ustanovení § 13 o.z. V tomto případě se jedná o výlučně osobní povinnost povinného subjektu. Kromě toho zákon sám nestanoví eventuální možnost případného přechodu této povinnosti na další osoby, jako osoby z tohoto vztahu povinné.“, nebo usnesení téhož soudu sp.zn. 30 Cdo 27/2009.

V úvodu příspěvku byla otázka vymezena rovněž v souvislosti s případy, kdy přichází ke smrti osoby oprávněné, tj. poškozené. Zde se sluší poukázat též na rozhodnutí soudní praxe, která reaguje na situaci, kdy k úmrtí poškozeného dochází až po podání žaloby. K tomu Vrchní soud v Olomouci v rozsudku sp. zn. 1 Co 315/2008 uvedl, že: *„Práva a povinnosti z odpovědnosti za protiprávní zásah do osobnostních práv fyzické osoby jsou vázány na osobu postižené fyzické osoby i na osobu původce protiprávního zásahu, nelze je převést na jiný subjekt, zanikají jak smrtí dotčené fyzické osoby, tak smrtí nebo zánikem původce zásahu a nepřechází na dědice či jiné právní nástupce. Pokud v řízení o ochranu osobnosti žalobce nebo žalovaný ztratí způsobilost být účastníkem řízení smrtí fyzické osoby nebo zánikem právnické osoby, povaha věci neumožňuje v řízení pokračovat s právním nástupcem (§ 107 odst. 5 o. s. ř.).“*, nebo též usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 30 Cdo 27/2009 a další. V nalézacím soudním řízení není možný přechod práv a povinností, a to samé si je docela dost dobře možné představit i ve vztahu k řízení exekučnímu.

Pokud jde o názorovou tendenci Ústavního soudu, tak rovněž je možno shledat shodné stanovisko. Např. z usnesení sp. zn. I. ÚS 207/2000 pak plyne, že je rozdíl v tom, v jakém smyslu se případný žalobce domáhá ochrany osobnosti. Ačkoliv přímo takto jeho názor nezní, jeho rozhodnutí vyznívá v tom smyslu (ve shodě s názory obecných soudů), že je rozdíl mezi ochranou osobnosti poškozeného a osob s poškozeným spjatých. Nepřipustí-li obecný soud možnost žalobce domáhat se práv na ochranu osobnosti zemřelé osoby, tak se nejedná o zásah do práv žalobce. Důvod spočívá v tom, že takovýto žalobce má své vlastní právo na ochranu své vlastní osobnosti.

III. Evropská úmluva o ochraně lidských práv

Lze se ovšem ptát, zda současný kategorický přístup je věcně správný. Otázka nároků vznikajících z porušení práva na ochranu osobnosti spadá do rámce občanského práva. Občanské právo, i když je relativně samostatným právním odvětvím, není odtrženo od ostatních právních odvětví. Není tedy odtrženo ani od ústavního práva. V české právní vědě se více-méně ustálilo pojetí „prozařování“ ústavního práva právem občanským (či obecněji:

soukromým).¹ V případě práva na ochranu osobnosti navíc nelze odhlížet od té přímé souvztažnosti, že občanské právo přímo realizuje otázky ústavní povahy, či navazuje na ústavně-právní základ. Proto logicky lze k vytyčenému problému přistupovat nikoli pouze ze zdrojů, které jsou vlastní právu občanskému. Ale naopak je možné čerpat z podnětů typických pro právo ústavní.

Jednou výsostně ústavně-právní oblastí jsou lidská práva. Nejedná se jenom o lidská práva přímo zakotvená v pramenech ústavního práva, které mají formálně svůj původ ve vnitrostátních formách. Součástí ústavního pořádku jsou totiž i mezinárodní smlouvy o ochraně lidských práv. Takovýmto významným „hráčem“ v geopolitických podmínkách evropských států je právě Evropská úmluva o ochraně lidských práv, publikovaná ve sbírce zákonů pod č. 209/1992 Sb (dále jen „EÚLP“), o kterou se opírá značné množství judikatury štrasburského soudu. A právě ve štrasburské judikatuře lze dle mého názoru hledat impulsy k odlišnému nazírání na problematiku osobní povahy práva vznikajícího při zásahu do práva na ochranu osobnosti, alespoň pro případ, kdy poškozený v důsledku těchto zásahů zemře.

Ve věci Keenanová proti Spojenému království se u Štrasburského soudu domáhala pani Keenanová ochrany, když její syn Mark Keenan dne 15. května 1993 zemřel ve věku 28 let udušením po spáchání sebevraždy ve výkonu trestu odnětí svobody. Mark Keenan trpěl symptomy paranoie, agrese, násilí a úmyslného sebepoškozování, když jeho chování bylo dokonce někdy nepředvídatelné. V té souvislosti bylo u něj podezření ze sebepoškozování; dokonce byl v důsledku sebepoškození i dvakrát hospitalizován. V jeho zdravotní dokumentaci se nacházely záznamy o poruše osobnosti, paranoidní psychóze, hrozbách sebevraždou. Paní Keenanová se nedomáhala ochrany svého práva na ochranu osobnosti ve smyslu čl. 8 Úmluvy. Domáhala se ochrany v režimu čl. 2 Úmluvy, když její syn byl zbaven života. Z pohledu vytyčené otázky je důležité upozornit, že Štrasburský soud jednomyslně rozhodl, že žalovaný stát musí vyplatit „stěžovatelce 10 000 GBP jako náhradu morální újmy.“

V další věci Ramsahai a další proti Nizozemí se na Štrasburský soud v souvislosti s úmrtím pana Moravia Ramsahai obrátili tři stěžovatelé. První dva stěžovatelé, pan Renee Ghasuta Ramsahai a paní Mildred Viola Ramsahai, byli dědeček a babička zemřelého pana Moravii Ramsahai, přičemž byli opatrovníci svého vnuka do doby, než v 18 letech dospěl. Třetí stěžovatel, pan Ricky Moravia Ghasuta Ramsahai, narozený v roce 1960, byl otcem Moravii Ramsahai. Při zákroku policistů byl jmenovaný zastřelen, jelikož měl v návaznosti na předchozí konflikty policisty ohrozit zbraní. Ani ve zdejším případě – zcela logicky – nebyl jmenovaný

---

¹ Filip, J.: Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva. 2. vyd., Brno: Masarykova univerzita, 2001, s. 69

účastníkem řízení (ani vnitrostátního, ani před Štrasburským soudem); stížnost podali výlučně pozůstalí, a to s poukazem na právo na ochranu života zemřelého (tj. čl. 2 Úmluvy). Opětovně upozorním na část výroku, kdy mj. bylo uzavřeno, že žalovaný stát musí zaplatit stěžovatelům částku 20.000,- Eur za vzniklou morální újmu.

Dalším případem je věc McKerr proti Spojenému království. Dne 11. 11. 1982 Gervaise McKerr, řídil vozidlo, v němž se nacházeli další dva muži. Nikdo z nich nebyl ozbrojen. V Tullygally Road v East Lurganu bylo na vozidlo vypáleno nejméně 109 výstřelů policisty ze speciálně vycvičené mobilní jednotky patřící ke Královskému policejnímu sboru Ulsteru (Royal Ulster Constabulary, dále RUC). Všichni tři muži byli usmrceni. Stížnost ke Štrasburskému soudu podala manželka pana McKerr – paní Eleanor Creaney, která však v průběhu řízení o stížnosti zemřela. Na její místo nastoupil její syn – současně syn p. Gervaise McKerr – Jonathan McKerr. Z cíle této práce je pak zajímavý podnět jak „procesního nástupnictví“, tak rovněž i obdobný výrok, kdy soud přiznal stěžovateli náhradu za vzniklou nemateriální újmu. Opětovně bylo posuzováno právo na ochranu zemřelé osoby dle čl. 2 Úmluvy, a nikoli osobnostní právo stěžovatelky dle čl. 8 Úmluvy.

Z oblastí zeměpisně bližších lze poukázat na případ Kontrová proti Slovensku, kdy paní Kontrová žijící v Michalovcích podala na svého manžela trestní oznámení za domácí násilí, které však následně „vzala zpět“. V době dramatické situace pak byl policejní orgán informován jak oznámením paní Kontrové, tak i dalšími osobami, že manžel stěžovatelky vyhrožuje tím, že zabije jejich dvě děti i sebe. Bohužel se tyto výhrůžky naplnily, přičemž policejní orgán je bral na lehkou váhu. Ani paní Kontrová – podobně jako tomu bylo v předchozích věcech – neopírala svou stížnost o ochranu svého vlastního práva na ochranu osobnosti, ale o právo na ochranu života svých blízkých. Rovněž i zde bylo stěžovatelce přiznáno právo na náhradu nemateriální újmy v penězích.²

Z uvedeného přehledu několika z mnoha případů lze dle mého názoru dospět k zajímavému podnětu. Jak je totiž možné, že ESLP umožňuje, aby „osoba blízká“ se může domáhat přímo práv jiné osoby, která již zemřela?

Odpověď lze nalézt ve zvláštní povaze práva na život. Obecně totiž platí nezpochybnitelný přístup, že každý se může domáhat pouze ochrany svých práv tak, jak to má na mysli česká národní judikatura. V případě, že ale dochází k porušení práva na život, jedná se logicky o situaci jinou.

---

² Mnohé další obdobné případy lze nalézt též v práci Čapek, J.: Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. I. část – Úmluva. Praha: Linde a.s., 2010, s. 15-44

Ochrana soukromí, resp. soukromého života je zakotvena normativně v čl. 10 odst. 2 Listiny základních práv a svobod (ústavní zákon č. 2/1993 Sb., dále jen „LZPS“), přičemž ale právo na život jednotlivce je naproti tomu „odděleně“ zakotven v čl. 5 LZPS. Obdobně je tomu v režimu EÚLP, kdy právo na ochranu soukromí nalezneme primárně v čl. 8, ale právo na život jako takové v čl. 2 EÚLP.

Toto „oddělení“ se promítá i do rozdílného přístupu v praktické realizaci. Při porušení práva na život je totiž logickým důsledkem, že pokud je právo nezvratně porušeno (tj. přijde k úmrtí osoby v důsledku protiprávního jednání), tak by význam práva na život jako takového (tj. čl. 5 LZPS a čl. 2 EÚLP) bylo pouhou filozofickou ozdobou lidsko-právních dokumentů. ESLP si je totiž vědom toho, že z povahy věci je nutno v případě úmrtí fyzických osob připustit, aby se ochrana práva na život osoby domáhala nějaká jiná „spřízněná“ osoba. Nelze přitom rovněž odhlížet od samotného práva na ochranu života. Rovněž nelze navzájem směřovat právo na ochranu života (např. právo na ochranu života otce) a právo na ochranu soukromého a rodinného života jiné osoby (např. právo dcery, aby její otec byl na živu).

Samozřejmě i ESLP narazil na otázku praktické realizace této vznešené myšlenky, přičemž se s ní vypořádal prostřednictvím pojmu tzv. nepřímě poškozené osoby. I ESLP totiž zastává názor o tom, že ochrana práv se může domáhat ten, do jehož práv bylo zasaženo. A právě v otázce ochrany práva na život připustil existenci institutu „nepřímě poškozený“. Jeho vymezení spočívá právě v tom, že bylo zasaženo do práv osob, které jsou s přímým poškozeným pevně spřízněny, resp. mají zájem na ochraně práv přímého poškozeného.³

IV. Peněžité zadostiučinění

Pro právní praxi má v souvislosti s touto otázkou rovněž výrazný význam problematika přiměřeného peněžitého zadostiučinění. Vyjdeme-li z možného řešení, že osoba v postavení žalobce má možnost chránit porušení práva na život „spřízněné“ osoby (na rozdíl od současné praxe), tak lze rovněž tato osoba v postavení žalobce má i právo na přiznání přiměřeného zadostiučinění. Ostatně ve všech citovaných rozsudcích ESLP bylo současně přiznáno i přiměřené zadostiučinění, ačkoli ve všech věcech se jednalo o stížnosti z titulu práva na život zemřelé osoby (tj. čl. 2 EÚLP), a nikoli o právo na ochranu vlastní osobnosti (tj. čl. 8 EÚLP).

Současná teorie rovněž kritizuje skutečnost, že „spřízněná“ osoba *de lege lata* nemůže požadovat přiznání přiměřeného zadostiučinění v penězích,

---

³ Blíže k této otázce srov. např. Hubálková, E.: *Evropská úmluva o lidských právech a česká republika*. Praha: Linde a.s., 2003, s. 29.

příčemž hovoří o „neodůvodněné prémii“. „Uvažováno de lege ferenda je tento stav neodůvodněnou premií pro toho, kdo do osobnostních práv zemřelé fyzické osoby neoprávněně zasáhl, a tím výhodou pro původce neoprávněného zásahu na úkor cizí fyzické osoby, které byla způsobena újma. Připravovaná úprava nového občanského zákoníku by proto měla i právo na náhradu nemajetkové újmy v penězích po zemřelé osobě přiznat osobám podle § 15, resp. jejich rozšířenému výčtu (srov. výklady u § 15). Část teorie ostatně již dnes uvažuje, že tomuto závěru platné znění § 15 svým obsahem nebrání; rovněž např. návrh novely rakouského deliktního práva u nároků na náhradu ideální škody výslovně stanoví, že je lze postoupit a dědit.“⁴ Citaci lze rozvinout i do extrémnější polohy. Za této situace totiž dochází k paradoxu, kdy je pro samotného rušitele lépe osobu usmrtit, než „jen“ zmrzačit, protože se tak konec-konců vymaňuje civilně-právní odpovědnosti.

Ostatně lze poukázat i nález Ústavního soudu, sp. zn. I. ÚS 281/97 odkazující na Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (č. 120/1976 Sb.), a to jak na právo na život dle čl. 6, tak i na právo na ochranu soukromého života v režimu čl. 9. Nález je mj. zajímavý tím, že bez dalšího rozhodl o hmotně-právním a procesním nástupnictví, navzdory tomu, že nárok stěžovatele vycházel z titulu náhrady za ztížení společenského uplatnění, který je dle výslovného znění ust. § 579 odst. 2 ObčZ právem osobním. Ústavní soud konstatoval: „Dne 7. 6. 1999 se Ústavní soud dozvěděl, že stěžovatel J. Š. zemřel dne 27. 9. 1998. Usnesením, č. j. I. ÚS 281/97-32, ze dne 9. 6. 1999, Ústavní soud řízení přerušil s tím, že v řízení bude pokračovat s dědici stěžovatele, jakmile skončí řízení o dědictví. Usnesením Městského soudu v Brně, sp. zn. 58 D 846/98, ze dne 22. 5. 2000, pravomocným dne 14. 6. 2000, pominuly důvody pro přerušení řízení o ústavní stížnosti. Dle tohoto usnesení se dědici pozůstalého stali pozůstalá manželka L. Š. a nezl. syn J. Š. Ústavní soud tedy pokračuje v řízení s těmito dědici jako účastníky řízení.“ Ačkoliv tedy absentuje výslovná argumentace, celým případem se proplétá otázka obecných zásad spravedlnosti a právo na život. Proto je možné legitimně předpokládat aplikaci těchto hledisek i v otázce nástupnictví do práv zemřelé osoby.

Otázka přiznání přiměřeného zadostiučinění v penězích tedy je řešitelná, přičemž lze podpůrně odkázat mezinárodní lidsko-právní dokumenty. Eventuálně je možno poukázat též na jistou vývojovou tendenci obsahu sankcí v civilním právu, kdy lze zvolit takovou výkladovou alternativu, která neumožní škůdci zbavit se represivní složky sankce. Obecně je funkcí práva prevence, reparace a represe, proto i sankce (pojmový znak práva)

---

⁴ Švestka, J. In Švestka, J. Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. a kol.: Občanský zákoník I, 2. vydání, Praha 2009, s. 203.

disponuje složkou preventivní, reparační a represivní.⁵ V případě přiměřeného zadostiučinění v rámci institutu nekalé soutěže přitom soudní praxe dovozuje i represivní funkci sankce, nikoli výlučně reparační (ačkoli reparační je rozhodující).⁶ To dle mého názoru lze obdobně aplikovat i v režimu práva na ochranu osobnosti, což znamená volbu takové interpretace, která umožní přechod práv, a tím zároveň naplnění represivní funkce sankce.

V. Závěr

Cílem příspěvku není jednoznačné vyvrácení dosavadní národní praxe, či názorové tendence. Snahou je pouze poukázání na další možné podněty. Podněty jsou však zaměřeny jenom do oblasti porušení práva na život. V těchto případech se – alespoň autorovi – jeví být nespravedlivým, aby rušitel (škůdce atp.) požíval výhod z toho, že osobu usmrtí, a nikoli „pouze“ zmrzačí.

Autor neskrývá jistou dávku voluntarismu, nicméně rovněž nepovažuje judikaturní stanoviska za zcela neprůstřelná. Zvláštní povaha práva na ochranu života, resp. ta skutečnost, že osoba zbavená života se objektivně nemůže domáhat ochrany, a tím by toto právo ztratilo fakticky smysl, totiž dle podnětů z judikatury Štrasburského soudu dovoluje i jinou výkladovou alternativu.

Literature:

- Čapek, J.: Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. I. část – Úmluva. Praha: Linde a.s., 2010, s. 887, ISBN 978-80-7201-789-4.
- Fiala, J. a kol.: Občanské právo hmotné. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita a nakladatelství Doplněk, 2002, ISBN 80-210-2793-2 a ISBN 80-7239-111-9.

---

⁵ Blíže srov. Rozbora, M: Systém a struktura soukromého práva z pohledu sankcí. In COFOLA 2010: the Conference Proceedings. 2010. Brno: Masarykova univerzita Brno, 2010, s. 1276-1303.

⁶ Rozsudek Nejvyššího soudu, sp. zn. 32 Odo 447/2006. „Výše peněžitého zadostiučinění z hlediska její přiměřenosti musí být posuzována jak z objektivních, tak i subjektivních hledisek. Peněžní satisfakce, z hlediska výše peněžitého zadostiučinění, má rovněž sankční povahu, neboť její zaplacení představuje pro rušitele nejen újmu morální, která má vyrovnat porušenou rovnováhu v postavení rušitele a postižené osoby, ale představuje i újmu finanční. Nemateriální stránka satisfakce je ovšem při poskytování zadostiučinění rozhodující.“

- Filip, J.: Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2001, s. 458, ISBN 8021025921.
- Hubálková, E.: Evropská úmluva o lidských právech a česká republika. Praha: Linde a.s., 2003, s. 743 ISBN 80-7201-417-X.
- Knap, K., Švestka, J., Jehlička, O., Pavlík, P., Plecítý, V.: Ochrana osobnosti podle občanského práva. 4. vyd. Praha: Linde a.s., 2004, s. 440, ISBN 80-7201-484-6.
- Rozbora, M: Systém a struktura soukromého práva z pohledu sankcí. In COFOLA 2010: the Conference Proceedings. 2010. Brno: Masarykova univerzita Brno, 2010, s. 1276-1303, ISBN 978-80-210-5151-5.
- Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. a kol.: Občanský zákoník I. 2. vyd. Praha 2009, s. 1394, ISBN 978-80-7400-108-6.

Contact – email

rozbora.marian@seznam.cz